

УДК 316.454.5

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/22.166856>

Інна ГРАБОВСЬКА,
orcid.org/0000-0002-4229-6298,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської мови для технічних
та агробіологічних спеціальностей
Національного університету біоресурсів і природокористування України
(Київ, Україна) ivgrabovska@gmail.com

Наталія ШАКУН,
студентка четвертого курсу
гуманітарно-педагогічного факультету
Національного університету біоресурсів і природокористування України
(Київ, Україна) tatkashakun@gmail.com

ДЕЙКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЄВИХ КЛІШЕ В СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

Мета нашого дослідження полягала у вивченні статусу мовленнєвих кліше та особливостей їх функціонування як дейктичних висловлень, що використовуються в мовленнєвій інтеракції. Знаковий характер кліше свідчить про те, що кліше – усталені, граматично неоднорідні, регулярно відтворювані, стандартні репліки, що допомагають організувати простір дискурсу відповідно до комунікативної ситуації. У кліше відображені такі ситуативні параметри, як персональні, тематичні, просторові, часові дейктичні складники акту комунікації, а також соціальні характеристики комунікантів.

Ключові слова: мовленнєве кліше, штамп, стереотип, персональний (соціальний) дейксис, тематичний дейксис, темпоральний дейксис, просторовий дейксис.

Inna GRABOVSKA,
orcid.org/0000-0002-4229-6298,
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of English for Technical
and Agrobiological Specialities
of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) ivgrabovska@gmail.com

Nataliia SHAKUN,
The Fourth-Year Student at the Faculty of Humanities and Pedagogy
of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) tatkashakun@gmail.com

DEICTIC FEATURES OF SPEECH CLICHÉS IN MODERN ENGLISH DISCOURSE

The article attempts to identify deictic characteristics of speech clichés in modern English discourse, which they acquire in connection with their situational determination. After having investigated the essence of the clichés and separated them from the stamp and the stereotype, we identified the clichés as fixed, grammatically heterogeneous, regularly reproducible ready-made blocks, standard replicas in typical communicative situations that reflect the stereotypes of the communicant's way of thinking, allow the interlocutor to reach the communicative goal successfully and are characterized by an organizing role in the process of discourse creation. Deixis belongs to the area of pragmatics because it directly involves the relationship between the structure of language and the context in which it is used. Deixis refers to the phenomenon wherein understanding the meaning of certain words and phrases in an utterance requires contextual information. By deixis is meant the location and identification of persons, objects, events, processes and activities talked about, or referred to, in relation to the spatio-temporal context sustained by the communicative act and the participation in it, typically, of a single speaker and at least one addressee. Words or phrases that require contextual information to convey meaning are deictic. Deictic expressions represent a key connection between the time frame, space, and people involved. Hence, words that are deictic hold a denotational meaning which varies depending on time and place, and a fixed semantic meaning. The sign character of the clichés indicates that the cliché is an interactive deictic speech unit that helps to structuralize the space of discourse according to the communicative situation. The cliché reflects such situational

parameters as personal, thematic, spatial, temporal deictic components of the act of communication, as well as social characteristics of the interlocutors. It is revealed that with the help of speech clichés an indication of the communicants, time, place, topic of the message is carried out, thus producing a speech situation. Studying the pragmatic aspect of the functioning of the clichés in speech, we came to the conclusion that the clichés are aimed at the maintenance of the communicative contact, i. e., these units are closely related to the implementation of the pragmatic Principle of Politeness in conversation.

Key words: *speech cliché, stamp, stereotype, personal (social) deixis, thematic deixis, temporal deixis, spatial deixis.*

Постановка проблеми. Наша стаття присвячена вивченню поняття мовленнєвого кліше в сучасному англомовному дискурсі з позицій прагмалінгвістики як розділу мовознавства, що вивчає умови використання мовцями мовних знаків та стосунки між самими комунікантами (адресантом і адресатом). В основі прийнятого в нашому дослідженні підходу лежить розуміння того, що мовленнєві кліше як ситуативні дейктики забезпечують безперервність та ефективність інтеракції співрозмовників.

Аналіз досліджень. Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що в лінгвістиці є багато розбіжних поглядів на розуміння проблеми статусу мовленнєвого кліше. Цей феномен викликає все більший інтерес дослідників (В. Бурунський, А. Власова, І. Грабовська, В. Карнюшина, А. Кутькова, В. Стрибіжев та ін.), що підтверджується великою кількістю праць, присвячених кліше. Проте наведені дослідниками точки зору часом є суперечливими. У зв'язку з цим виникла потреба проаналізувати підходи до визначення статусу мовленнєвого кліше, уточнити дефініцію цього явища та з'ясувати особливості реалізації мовленнєвими кліше різних типів дейксису в сучасному англомовному дискурсі.

Мета статті – виявити і класифікувати мовленнєві кліше, що є дейктиками сучасного англомовного дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Мовленнєві кліше ("speech clichés") є складним феноменом, «вивчення якого може порушити межі між традиційним поняттям мови і мовлення, мовної та мовленнєвої компетенції» (Coulmas, 1981: 6). Об'єктом нашого дослідження є мовленнєві кліше сучасного англомовного діалогічного дискурсу. Услід за Н. Арутюновою (Арутюнова, 1985: 3) ми розглядаємо дискурс як: а) зв'язний текст у сукупності з екстралінгвальними – прагмалінгвістичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами; б) «текст, занурений у життя», тобто дискурс – це не просто мовне/мовленнєве формоутворення, яке складніше за окреме речення, а тотальне культурне явище: результат і чинник комунікації, переплетіння мовленнєвих взаємодій комунікантів, живе середовище спілкування.

У межах сучасної лінгвістичної парадигми поняття «мовленнєвого кліше» характеризується неоднозначністю визначення. Кліше розглядаються як розмовні формули, шаблонні фрази, стійкі конструкції, мовленнєві штампи, стереотипні висловлення мовленнєвого етикету та Принципу Ввічливості тощо (А. Власова, В. Стрибіжев, Н. Формановська, Р. Brown, S. Levinson, F. Coulmas). Із цього переліку визначень мовленнєвого кліше можна виділити декілька термінів, що використовуються в них: кліше, стереотип і штамп. Завдяки дослідженням В. Костомарова (Костомаров, 1971: 202–203) в лінгвістиці з'явилося розмежування понять «кліше», «стереотип» і «штамп». Штамп позначає шаблонне висловлення і має негативну конотацію як деструктивне явище. Кліше та стереотип уживаються для позначення стійких словосполучень, які функціонують як готові, вироблені попередньою практикою і закріплені традицією звороти мовлення.

Формування та існування в мові кліше пояснюється перш за все тенденцією до стандарту (А. Власова, В. Карнюшина, В. Стрибіжев). Стандарт необхідний для взаєморозуміння та забезпечення динамічності комунікації, тому в науковому, діловому та інших видах дискурсу стереотипні ситуації породжують стандартні висловлення мовців, тобто розмовні формули. У реальному спілкуванні мовець часто зустрічається з одними й тими ж самими ситуаціями, що повторюються щодня. У зв'язку з цим певні схеми словосполучень і речень заповнюються часто одними й тими ж словами, і ці поєднання слів вживаються різними комунікантами, тобто лексична синтагматика закріплена в узусі, а не виникає щоразу заново. Розглянемо ознаки мовленнєвих кліше детальніше.

Із самого терміна «кліше» випливає, що подібні одиниці є *відтворюваними* (усталеними, типовими). Їх відтворюваність досягається за допомогою різного ступеня стандартизації форми і смислу. Мовленнєві кліше реконструюються мовцями в готовому вигляді подібно до слів чи фразеологізмів. Проте вони не завжди незмінні, часто кліше відтворюються з невеликими варіаціями, що свідчить про можливість їх творення за

обмеженою структурно-семантичною моделлю. Таким чином, ознака відтворюваності є основною для виділення кліше і може проявлятися більшою чи меншою мірою.

Друга важлива ознака досліджуваних одиниць – *повторюваність* у спілкуванні різних комунікантів і за різних обставин. Це пов'язано із закріпленістю розмовних кліше за стандартною ситуацією спілкування. Стереотипна ситуація породжує мовленнєві кліше. Повторюваність ситуацій у мовленні змушує мовців застосовувати відповідні формули їх вираження, які підсвідомо «запускаються» за відповідних умов.

Третьою характерною ознакою мовленнєвих кліше є *частотність* їх появи в мовленні. Вона пов'язана з приналежністю більшої частини мовленнєвих кліше до сфери розмовного мовлення, яка є основною формою спілкування та обслуговує височастотні побутові комунікативні ситуації.

Отже, врахування перерахованих особливостей мовленнєвих кліше дає змогу визначити їх як усталені, повторювані в стандартних ситуаціях спілкування частотні висловлення, для яких найчастіше характерна стислість.

Окрім ознаки відтворюваності, кліше характеризуються ситуативною прив'язаністю, тобто набувають конкретної референції відповідно до комунікативних актів, у яких кліше допомагають створювати ситуацію за допомогою власної семантики, а також набувають ситуативного значення. Тому ми услід за В. Стрибижевим (Стрибижев, 2005: 15) вважаємо за необхідне визнати факт реалізації мовленнєвими кліше не тільки контактного компонента прагматичної функції мови, але і її дейктичного складника.

На відміну від називних слів, які отримують смислове наповнення у «символічному полі» мови, тобто в контексті, дейктичні слова набувають сенсу у «вказівному полі», тобто в ситуації спілкування. Це – вказівки на фізичні координати комунікативного акту (мінімальної одиниці спілкування, що містить висловлення мовця і слухача), тобто на його учасників, місце і час інтеракції. Найважливішою є вказівка на учасників комунікативної ситуації – мовця і слухача, яка виражається різними займенниками першої та другої особи: *I, you, my, your* тощо. Друга важлива вказівка – вказівка на предмет повідомлення – об'єкт чи людину, що виражається займенниками третьої особи: *he, she, it, they, him, her, them* тощо. Вказівка на розташування об'єкта висловлення в просторі виражається вказівними займенниками (*this, that, here, there*). Вказівка на часову і

просторову локалізацію події чи факту зазвичай виражається за допомогою займенникових прислівників (*now/then, here/there*, сполучених із *this/that*), а також за допомогою дієслівної категорії часу (Yule, 1996: 10–14). Відповідно до перерахованих вище різновидів вказівок традиційно виділяють три основні типи дейксисту: 1) персональний, або рольовий; 2) просторовий і 3) часовий. Центральні мовні одиниці, що відповідають цим трьом типам, – це, відповідно, займенники першої і другої особи (*I, you*), маркери простору (*here, there*) і часу (*now, then*).

Таким чином, під дейксистом необхідно розуміти використання мовленнєвих висловлень, інтерпретація яких має здійснюватися за допомогою звернення до ситуації спілкування. Компоненти ситуації – учасники інтеракції, її місце і час, утворюють систему координат, у формуванні якої, на нашу думку, відіграють велику роль мовленнєві кліше, реалізуючи певний вид вказівки. Наприклад:

(1) Artemis: *Here he comes!* [He hisses, and everyone at our end of the office stiffens.]

[My heart starts to thump, and I shrink into my chair, trying to hide behind my computer. Maybe he won't recognize me. Maybe he won't remember. Maybe he won't – ... He's looking at me. I see the flash of surprise in his eyes, and he raises his eyebrows. He recognizes me. Please don't come over, I silently pray. Please don't come over.]

Jack: *And who's this?* [He says to Paul.]

Paul: *This is Emma Corrigan, one of our junior marketing assistants.*

[He's walking towards me. Artemis has stopped talking. Everyone's staring. I'm hot with embarrassment.]

Jack: *Hello.* [He says pleasantly.]

Emma: *Hello.* [I manage.] *Mr Harper* (S. Kinsella. *Can You Keep A Secret?*).

За стадію упізнання та локалізацію учасників спілкування в цьому епізоді діалогічного дискурсу відповідають, головним чином, невербальні авторські ремарки описані між репліками співрозмовників, проте свій внесок у процес інтеракції вносять клішовані конструкції (*And who's this?, This is Emma Corrigan, Hello, Hello*), що свідчать про встановлення мовленнєвого контакту між співрозмовниками. Просторові координати цієї мовленнєвої взаємодії задані номінативними одиницями – *here, office, come over*, часові ж характеристики виражені за допомогою граматичних засобів *comes, is*.

Наше дослідження проводилося на матеріалі романів відомої британської письменниці С. Кін-

селли (S. Kinsella), що належать до сучасного англо-мовного дискурсу. Вивчення дейктичних особливостей мовленнєвих кліше проводилося шляхом суцільної вибірки діалогів із романів, що містять досліджуване явище. Наш матеріал дослідження показав, що в англо-мовному дискурсі мовленнєві кліше реалізують персональний (соціальний), тематичний, часовий і просторовий дейксиси.

Соціальний дейксис належить до персонального дейксису та пов'язаний з кодуванням соціальних відмінностей між мовцем та адресатом (Loveday, 1986: 6). Індексом соціальних відносин між комунікантами виступає звертання. Розглянемо приклад вживання мовленнєвого кліше, що реалізує соціальний дейксис:

(2) Luke: *Hello, Miss Bloomwood. I've heard you're the best shopper in town.*

Becky: *What are you doing here?*

Luke: *As I said, I've heard you're the best shopper in town. I thought perhaps you could help me buy a suit. This one is looking rather tired* (S. Kinsella. *Shopaholic Takes Manhattan*).

Кліше *Hello, Miss Bloomwood* містить інформацію про соціальний дейксис комунікації. По-перше, привітання *Hello* вказує на нейтральні (дружні) стосунки між знайомими співрозмовниками. По-друге, соціальним дейктиком комунікативної ситуації, що описується, є клішоване звертання *Miss + прізвище (Miss Bloomwood)*, що вказує на те, що співрозмовницею Люка є незаміжня дівчина.

З метою реалізації вказівки на тип ситуації кліше являють мікротему і виступають вказівкою на тему повідомлення. Типовою тематикою інтеракції виступають погода, загальний стан справ, враження від прочитаного чи побаченого, мода, плітки, новини культури та мистецтва, хобі тощо. Наприклад:

(3) Becky: *Hello, Mr. Smeath!* [I say brightly as he approaches.] *How are you?*

Derek: *Very well.* [Says Derek Smeath, smiling.] *And you?*

Becky: *Oh, I'm fine, thanks. Would you . . . would you like a coffee?* [I add politely, gesturing to the empty chair opposite me. And I'm not really expecting him to say yes – but to my astonishment he sits down and picks up a menu.]

Derek: *My own bank manager and I often share a friendly cappuccino as we discuss my current financial strategies . . .* (S. Kinsella. *Shopaholic Takes Manhattan*)

Мовленнєве кліше *How are you?* визначає мікротему розмови – стан справ співрозмовника

та продукує еліптичне кліше у відповідь *And you?* Мовленнєве кліше *Oh, I'm fine, thanks* виражає мікротему подяки. Наступне кліше *Would you . . . would you like a coffee?* виражає мовленнєвий акт запрошення та окреслює основний зміст розмови *My own bank manager and I often share a friendly cappuccino as we discuss my current financial strategies . . .*

Темпоральний дейксис вказує на часове здійснення мовленнєвого акту та може бути описаним за допомогою трьох понять: часу мовлення, часу події та точки відліку в часі. Наприклад:

(4) Suze: *So – how are things going with Luke now?* [says Suze cautiously as she puts on the kettle.]

Becky: *Not great.* [I fold my arms tightly round myself.] *In fact . . . it's not going at all* (S. Kinsella. *Shopaholic Takes Manhattan*).

Кліше *So – how are things going with Luke now?*, виражене за допомогою дієслівної категорії часу Present Continuous (are + V-ing) та лексичного компонента *now*, які вказують на те, що дія відбувається у момент мовлення.

Просторовий дейксис, що реалізується за допомогою мовленнєвих кліше, найчастіше виражається за допомогою лексичних компонентів, що входять до складу мовленнєвого кліше. Наприклад:

(5) [The door bursts open, and the feathered guy I saw backstage looks in.]

Colin: *Lissy! There you are. They're serving food. It looks rather good, actually.*

Lissy: *OK. Thanks, Colin. I'll be along in a minute* (S. Kinsella. *Can You Keep A Secret?*).

Кліше *There you are* визначає місце положення мовця щодо слухача за допомогою компонента *there*, тобто вони перебувають досить близько один від одного. Кліше-вираження подяки *Thanks, Colin* є необхідною клішованою мовленнєвою реакцією на попереднє кліше-стимул мовця відповідно до Принципу Ввічливості (P. Brown, S. Levinson).

Висновки. Знаковий характер кліше свідчить про те, що кліше – інтерактивні дейктичні мовленнєві одиниці, що допомагають організувати простір дискурсу відповідно до комунікативної ситуації. У кліше відображені такі ситуативні параметри, як персональні, тематичні, просторові, часові дейктичні складники акту комунікації, а також соціальні характеристики комунікантів. Перспективу дослідження становить вивчення дейктичних особливостей мовленнєвих кліше в сучасному англо-мовному мас-медійному дискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арутюнова Н. Д., Падучева Е. В. Истоки, проблемы и категории прагматики. Новое в зарубежной лингвистике. Москва: Прогресс, 1985. Вып. 6. С. 3–42.
2. Власова А. Н. Речевые клише французской разговорной речи в коммуникативно-прагматическом аспекте (фреймы фрагмента входа в общение): дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.05. Нижегородский государственный лингвистический университет имени Н. А. Добролюбова, 2008. 177 с.
3. Грабовська І. В. Метакомунікативні питання в сучасному англомовному діалогічному дискурсі: семантика і прагматика: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Київський національний лінгвістичний університет, 2014. 223 с.
4. Карнюшина В. В. Сопоставительный анализ английских и русских этикетных клише (на материале художественных текстов): дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.20. Сургутский государственный педагогический университет, 2011. 181 с.
5. Костомаров В. Г. Русский язык на газетной полосе. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1971. 202 с.
6. Стрибижев В. В. Речевые клише в современном английском языке: метакommunikativnaya funktsiya: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Тульский государственный педагогический университет имени Л. Н. Толстого, 2005. 191 с.
7. Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. Москва: Русский язык, 2002. 216 с.
8. Brown P., Levinson S. Politeness: some universals in language usage. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. 345 p.
9. Coulmas F. Introduction: conversational routine. The Hague: Mouton, 1981. Vol. 2. pp. 1–17.
10. Loveday L. Explorations in Japanese sociolinguistics. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1986. 153 p.
11. Kinsella S. Can You Keep A Secret? New York: Dial Press, 2004. 255 p.
12. Kinsella S. Shopaholic Takes Manhattan. New York: Dial Press, 2001. 248 p.
13. Yule G. Pragmatics. Oxford: Oxford University Press, 1996. 138 p.

REFERENCES

1. Arutyunova N. D., Paducheva E. V. Istoki, problem i kategorii pragmatiki [The origins, problems and categories of pragmatics]. New Trends in World Linguistics. M.: Progress, 1985. Nr. 6. Pp. 3–42 [in Russian].
2. Vlasova A. N. Rechevyye klishe frantsuzskoy razgovornoy rechi v kommunikativno-pragmaticheskom aspekte (freymy fragmenta vhoda v obshchenie) [Speech clichés of French colloquial speech in the communicative-pragmatic aspect (frames of the establishment of the communicative contact)]. Candidate's thesis. Nizhnii Novgorod, 2008. 177 p. [in Russian].
3. Grabovska I. V. Metakommunikativni pytannia v suchasnomu anglomovnomu dialogichnomu dyskursi: semantyka i pragmatyka [Metacommunicative questions in modern English dialogic discourse: semantics and pragmatics]. Candidate's thesis. Kyiv, 2014. 223 p. [in Ukrainian].
4. Karnyushina V. V. Sopostavitelnyy analiz angliyskikh i russkikh etiketnykh klishe (na materiale khudozhestvennykh tekstov) [Comparative analysis of English and Russian etiquette clichés (the study of fictional discourse)]. Candidate's thesis. Surgut, 2011. 181 p. [in Russian].
5. Kostomarov V. G. Russkiy yazyk na gazetnoy polose [The Russian language in the newspaper page]. M.: Izdatelstvo Moskovskogo Universiteta, 1971. 202 p.
6. Stribizhev V. V. Rechevyye klishe v sovremennom angliyskom yazyke: metakommunikativnaya funktsiya [Speech clichés in modern English: metacommunicative function]. Candidate's thesis. Tula, 2005. 191 p. [in Russian].
7. Formanovskaya N. I. Rechevoye obshcheniye: kommunikativno-pragmaticheskiy podkhod [Spoken interaction: communicative-pragmatic approach]. M.: Russkiy Yazyk, 2002. 216 p.
8. Brown P., Levinson S. Politeness: some universals in language usage. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. 345 p.
9. Coulmas F. Introduction: conversational routine. The Hague: Mouton, 1981. Vol. 2. Pp. 1–17.
10. Loveday L. Explorations in Japanese sociolinguistics. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1986. 153 p.
11. Kinsella S. Can You Keep A Secret? New York: Dial Press, 2004. 255 p.
12. Kinsella S. Shopaholic Takes Manhattan. New York: Dial Press, 2001. 248 p.
13. Yule G. Pragmatics. Oxford: Oxford University Press, 1996. 138 p.